

A SZIBÉRIAI LEGENDA MINT A NAIV NÉPI PETŐFI-KULTUSZ TERMÉKE

A szibériai Petőfi-legenda annak a különleges erejű vonzásnak a talaján sarjadt, majd fejlődött bozótos vadonra emlékeztető buja tenyészetté, amely a költőről még életében indult ki, és eltűnése óta, közel másfél évszázada mondhatni „mágneses erőteret” hoz létre és tart fenn alakja s életműve körül. Közművelődésünk történetének az a gazdag és tarka „tünet-együttese”, amelyet *Petőfi-kultusznak* nevezünk, e kifogyhatatlannak látszó, rejtélyes forrásból táplálkozó, szinte változatlan intenzitással áradó energia produktuma. A Petőfit övező tisztelet kiterjedtebb és általánosabb hazánkban minden hasonlónál (tehát bármely más alkotónkhoz vagy a magyar történelem kiemelkedő alakjaihoz kapcsolódónál); az egyetlen ilyen érzelem, amely (a mai napig) társadalmunk minden rétegét átfogja: az *egész nemzet* hódol a költő előtt. E kultusz sokféleségének, különféle megnyilvánulásainak éppen az a magyarázata, hogy életműve megbecsülésében, ismeretében, újraélésében, Petőfi megünneplésében, a rá való emlékezésben az egyes társadalmi és ízlésrétegek, korosztályok, csoportosulások más és más módon vesznek részt: a „tünet-csoportot” – tárgyán kívül – úgyszólván csak a mögötte érezhető vonzás rendkívüli ereje és az érzelem magas hőfoka kapcsolja össze.

Ha annak a mennyiségi és minőségi különbségnek a magyarázatát keressük, amelylyel a költő kultusza a hasonlókat meghaladja, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a történeti, társadalmi és művelődési viszonyokat, amelyek között Petőfi nevelkedett, költővé és forradalmárrá érett, s azokat a körülményeket, amelyek közt pályafutását befejezte. Abban a korban élt, alkotott és lett történelmi események aktív részese, amelynek különféle fontos kezdemények megérleléséhez és összefoglalásához éppen ilyen kivételes adottságokkal rendelkező és ilyen típusú költőre volt szüksége. Úgyszólván együtt növekedett a reformkorral: akkor vált felnőtté, amikor a forradalmat előkészítő politikai-szellemi mozgalmakba hatékonyan bekapcsolódhatott. Pontosabban mondva, ehhez képest egy kissé elkésve született, hiszen költői fellépésétől kezdve 1848-ig az alkotásnak és cselekvésnek alig több mint fél-évtizednyi időszaka állt rendelkezésére, de viszonylag kései érkezésének hátrányát rendkívül gyors eszmei tájékozódással és nagy művészi termékenységgel hozta be, vándorútjain pedig óriási mennyiségű tapasztalati anyagot gyűjtött; az európai forradalmi hullámot már felkészülten várta. Így történt, hogy 26 és fél évesen is lezárt, egységes életművet hagyott maga után, amelyben költői alkotás és politikai cselekvés szervesen olvadt egybe: nemcsak meghirdette a forradalmi programot, hanem végrehajtásában is részt vett. Ezáltal a férfias helytállás példáját is szolgáltatta: rajta kívül nincs olyan költőnk, aki a szó és tett egységét ilyen következetességgel és látványosan valósította meg. Nagymértékben hozzájárult mindehhez egy véletlenszerű egybeesés, ti., hogy az a Petőfi, aki 1848 tavaszán, a márciusi ifjak vezéréként diadalra vitte a forradalom ügyét, 1849. július végén, tehát alig két héttel a világsi fegyverletétel előtt, a szabadságharc utolsó csatáinak egyikében veszett el. Neve ezért is kapcsolódott egybe a nemzet emlékeztetésében 1848–1849-cel: a *Talpra magyart* szavaló és a függetlenségi harcban fegyveresen részt vevő, életét kockáztató költő-forradalmár alakja a nagy nemzeti „nekigyürkőzés” és hősiesség elbukás jelképévé, emléke a negyvennyolcas hagyományok elidegeníthetetlen részévé vált. A szabadságharcnak ugyancsak egész társadalmunkban eleven kultusza

és a Petőfi tehát kölcsönösen erősíti egymást, s ez kétségkívül egyik magyarázata a költő iránti nemzeti hódolat különleges rangjának.

Ha átveszem Dávidházi Péter találó hasonlatát a „Shakespeare-kultusz” kifejezés költőjeléről mint „híd”-ről,¹ úgy fogalmazhatom meg a fentieket, hogy a *Petőfi-kultusz hídjá* két egyenlő teherbírású, mélyen ágyazott, szilárdan összekapcsolt pillérre mint hídfőre támaszkodva ívelt át a költő utókorába, amely a nemzetre szakadt gyász és kétségbeesés állapotában nem utolsósorban Petőfi költeményeiből és hősi áldozatvállalásának példájából merített erőt és vigaszt: mind a művet, mind a tettet kegyeletes érzésekkel vette körül.

A Petőfi-kultusz viszonylag gyors térhódításával azonban úgyszólván kezdettől fogva együtt jár e jelenség fokozódó polarizálódása, megnyilvánulási formáinak a társadalmi tagozódás és egyéb feltételek szerinti elkülönülése. Annak a díszes panteonnak a falán, amelyet a hálás nemzet a gyász és rettegés idején képzeletében emelt az eltűnt és elmúlt költőnek, alig másfél évtized múltán repedések keletkeztek. A kiegyezésre készülők, majd azt megvalósító uralkodó rétegek nem tagadhatták meg nyíltan Petőfit, mert ez csak a nemzeti kegyelet súlyos sérelmével történhetett volna, de nem vállalhatták a költő teljes eszmei örökségét sem. Ebből a kényszerhelyzetből óvatos átértékeléssel, a hangsúlyok megtévesztő áthelyezésével keresték a kivezető utat: kritikások, biográfusok, irodalomtörténészek Petőfi családi és szerelmi líráját, „tájleíró” verseit, zsánerképeit, népdalait emelték ki, politikai költészetét esztétikailag elmarasztalták vagy elhallgatták, cselekvő forradalmiságát kiforratlanságával mentgették. Ilyenformán a valójában szerves egységet alkotó, egyetlen tömbből álló életmű, legfontosabb kötőanyagától megfosztva, darabokra hullott. A Petőfi-kultusz repedései mély törésvonallá nyíltak szét, melynek egyik oldalán a költő felülről irányított, hivatalos rangra emelt tisztelete lassanként csúfondóroasan a fonádjára fordult: valójában arra irányult, hogy eszméinek szabad érvényesülését gátolja, az iránta érzett hódolatot korlátok közé szorítsa. A kegyelet lelkendezve munkálkodott, de legáhíthatóbb pillanataiban, könnyei között sem feledkezett meg a gondosan leplezett osztály- vagy csoportérdekekről, s a költő emlékének ápolása címén olyan intézményeket hozott létre, melyekben ez az óvatos retusáló-ellenőrző tevékenység szervezett keretek közt folyt tovább. Voltak ugyan őszintébb átmeneti felbuzdulások, elismerésre méltó eredmények: pl. az 1876-ban megalapított Petőfi-Társaság a költő kéziratainak, relikviáinak összegyűjtésével és a megőrzésükre hivatott Petőfi-Ház (a későbbi Petőfi Múzeum) létrehozásával a költő kultuszának hasznos szolgálatot tett; már a múlt század végén elkészült Petőfi összes műveinek kritikai igényű, hatkötetes kiadása, Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza, megjelent a kolozsvári *Petőfi Múzeum* c. folyóirat stb., de az emlékülések, hivatalos ünnepek hosszú során, az ünnepi albumok, könyvsorozatok, folyóiratok stb. hasábjain inkább csak a költő nevét idézték, szellemét alig. Egy mélyebb, hitelességre és teljességre törekvő Petőfi-tisztelet híveinek — az első évtizedekben, majd századunkban egyaránt, lényegében a legutóbbi időkig — a mindenkor hivatalos Petőfi-kultusz korlátaival és elhárító-rendszerével kellett megküzdeniük. E kultusz történetének leginkább szembeütő, meghatározó vonulata ez a költő eszméinek szabad kibontakozásáért a politika, az ideológia és az irodalom küzdőterein zajló, meg-megújuló és csak átmeneti sikerekkel járó csatározás.²

*

¹ DÁVIDHÁZI Péter, *„Isten másodszületőtte.”* Bp. 1989. 1–2.

² MARGÓCSY István, *„Jöjjön el a te országod...”* c. válogatása (Bp. 1988. 387 l.) e folyamat szemléltető példatára.

Merőben másként alakult Petőfi tisztelete a költőt kedvelő, emlékezetében makacsul őrző egyszerű nép széles rétegeinek tudatában. Óriási, öt-hat milliós tömeg ez, az a „nép”, amelyhez Petőfi szólt és amelynek érdekében szóval és tettel föllépett. Ez őszintén és korlátozás nélkül csüng Petőfin: szemében ő a költő (más „költőt” alig ismer), ő szólt hozzá először érthetően, a saját nyelvén. Tény, hogy Petőfi a beszélt köznyelvet tette költészeté alapjává; ez nem különbözött lényegesen attól az alföldi nyelvjárástól, amelyet gyermekkorában kiskun környezetben elsajátított. Vándorévei folyamán, a fél országot bejárva, különféle dialektusokat ismert meg (pl. a kecskeméti ö-zésben való jártasságának a *Híros város az aafödön Kecskemét... c.* versében meggyőző bizonyítékát is adta),³ a „közérthetőség” fogalmával és jelentőségével költőtársai közül senki sem volt annyira tisztában, mint ő. Egyik alapvető magyarázata ez annak, hogy a nép bizalmába fogadta, dalait mindjárt fellépése után a sajátjaként énekelte és adta tovább; pártfogóját, sőt harcostársát tisztelte benne, aki 1848 – 1849-ben „a szabadságért” életét is kockára tette. E népnek a gyászos bukás ellenére is felemelő, öntudatra ébresztő, nagy élménye volt a szabadságharc véres erőpróbája, mert – történelme folyamán először – nem a saját uraival, kizsákmányolóival kellett szembefordulnia, hanem mellettük, velük együtt, egyenrangú honpolgárként vehetett részt a nemzeti függetlenségért, a haza szabadságáért vívott küzdelemben. Valóban „nemzetté lett a nép” (Petőfi kezdte így választása ügyében közzétett, 1848. június 15-én kelt *Nyilatkozatát*),⁴ legalább is megtette az első elszánt lépést ezen az úton, s ennek tudatától sem Világos, sem a Bach-korszak sötét évtizede, sem az a tény nem foszthatta meg, hogy a jobbágyfelszabadítás nagy műve felemás módon és igen vonatottan ment végbe, és hogy 1848 után újabb „népképviseleti” országgyűlés nem ülhetett össze. A nemzetté válásért vért áldozó nép kész volt Petőfit mint költőt és szabadsághóst mindenestül a szívébe fogadni, s ez alapja lehetett volna egy mélyebb és őszintébb, a költő emlékéhez méltó nemzeti Petőfi-kultusznak.

Petőfi népe azonban többségében tanulatlan, nagyrészt magára hagyott, a művelődés forrásaitól elzárt, nyomorúságos körülmények között élő, könnyen félrevezethető tömeg. Az *apostol* hőse, Szilveszter, amikor a felbőszített nép kiüzi a faluból, így kiált fel:

Ez hát a nép, a mellyet én imádok,
A mellyért élni s halni akarok!
Illyen volt ezredév előtt...
De semmi, semmi, ezredév után
Majd nem lesz illyen; még most gyermek ő, kit
El lehet könnyen bolondítani,
Majd meg fog érni, férfi lesz belőle,
S épen, mert gyermek, gyámolítani kell.
Nincs mit csodálni, ősidőktől óta
Azon valának papok és királyok,
E földi istenek,
Hogy vakságban tartsák a népet. (stb.)⁵

Ez a nép még írni-olvasni is alig tud. Gondoljuk meg: a magyar felnőtt lakosság a 19. század végén, három évtizeddel Eötvös népiskolai reformja után is legalább felerészben analfabéta,⁶ s az írni-olvasni tudók aránya éppen az alsó rétegekben a

³ L. erről Petőfi költeményei új kritikai kiadásában a vers jegyzetét: *Költemények* 2. k. Bp. 1983. 189–190.

⁴ *Petőfi Sándor vegyes művei*. Bp. 1956. 98.

⁵ Az idézett részlet a költemény XIII. részéből való.

⁶ L. pl. *Pallas-Lexikon* 1. k. 584–585. („Analfabéták” címszó.)

legkedvezőtlenebb. Petőfi „nép”-e tehát úgy is körülírható, hogy a magyar társadalomnak azok az alsó, polgárosodni vágyó, nemzetté váló rétegei alkotják, amelyek a század közepe táján lépnek ki a szóbeliség állapotából, s indulnak el az írásbeli műveltség elterjedése felé vezető úton. Kezdetben még egyetlen „költő”-jükkel, Petőfivel sem ismerkedhetnek meg közvetlenül (szóbeli közvetítők nélkül); mellesleg megjegyezve: már csak azért sem, mert még a század vége felé kiadott olcsó „népkiadások” ára is meghaladja anyagát lehetőségeiket.

E nehézkes, hosszúra nyúló átmeneti időszakban (mely talán csak valamikor a 20. században zárul le) sok évtizeden át fontos szerepet játszanak azok a vidéki, kisvárosi vagy falusi társasköri összejövetelek, valamint fonóházakban, gazdasági épületekben vagy a szabadban közösen (kalákában) végzett munkafoglalkozások (társasmunkák) — fonás, kukoricafosztás, tollfosztás stb. —, melyek dalok, versek, mesék, emlékek szóbeli terjedésének alkalmait kínálják. Szendrey Ákos írja *A népi élet társasösszejövetelei* c. tanulmányában (1938): „A falusi vásár- és ünnepnapra társasösszejövetelek... részben szórakoztatók, részben... ismerkedő jellegűek. A szórakoztatók tartják fenn a népi játékokat, táncokat, nótákat s a hagyományok egyéb fajtáit, a család- és helytörténeti mondákat, a szokásokat, s ezeken veszi át, szívja magába a fiatalság az öregek tudását, tapasztalatait, s válik jellemileg is az ősközhöz hasonlóvá.” (Stb.)⁷ A falusi munkafoglalkozásokon szokásos mesemondás példájaként Arany János *Tengerihántását* említhetem (1877; első kidolgozása még az 1850-es években készült).⁸ Az ilyen és ehhez hasonló falusi együttlétek nem utolsósorban abból a szempontból fontosak, hogy részvevőik közt ott vannak a vidéki értelmiségi rétegek gyorsabban polgárosodó, iskolázott, írástudó, közvetítő kulturális szerepet játszó képviselői is. Már az 1840-es évek sajtójában sűrűn találunk utalásokat efféle összejövetelekre, hiszen ősi, több évszázados múltra visszatekintő hagyományról van szó. A Petőfi-kultusz kezdeteit tekintve igen tanulságos Oláh Károly (tanító) Dunavecseről küldött levele, melyet a *Pesti Divatlap* 1844. dec. 15-én, két hónappal Petőfi első verseskötetének megjelenése után közölt: „Nincs kör kis városunkban, hogy Petőfiről ne emlékeznénk, mint különösen tisztelt hazánkfíáról (mire valóban büszkék is lehetünk, hogy az anya, ki Petőfi bölcséjét ringatá, körünkben van); versei gyűjteményét tapsok közt fogadtuk, s mint igen jelest nagy becsben tartjuk, dalolva népdalait még a fonóházakban is.”⁹ Ismeretes, hogy a költő 1844 tavaszán két hónapot töltött ebben a kis (annak idején mintegy 4800 lakost számláló) dunamenti mezővárosban, mégis meglep az a melegség, amellyel a még alig ismert nevű poétát dicsérik, sőt már-már a magukénak vallják (számos helyen, ahol csak Petőfi megfordult, hasonló nyilatkozatok hosszú sora követi majd ezt a legkorábbi). Az itt említett „kör”-ök tagjairól, összetételéről nincsenek ugyan adataink, de bizonyos, hogy sokat tapasztalt, mesélő és daloló kedvű öregek és szórakozásra vágyó s a régi dolgokra is kíváncsi fiatalok mulatták így együtt az időt a hosszú késő őszi és téli estéken, Petőfi verseit meg kézről-kézre adták, s a betűkkel ismerősök a többiek okulására és gyönyörködtetésére felolvastak vagy emlékezetből idéztek a kötetből. Persze „kör”-ön érthetünk összeszokott baráti társaságot, nagyobb családi összejövetelt, sőt olvasókört is; ilyenek az 1830-as évek elejétől kezdve sok helyen alakultak (Fejér megyében már 1841-ben működött egy „olvasótársaság”, a Szatmár megyei „olvasó s mulatva társalgó egyesület” meg 1847-ben már alapszabályokat is adott ki).¹⁰ Hogy Dunavecseren létezett-e ekkor efféle szervezett olvasókör, nem tudjuk; „fonóházak”-at viszont maga Oláh Károly is említi. „A fonó volt a dal tanulásának

⁷ Ethnográfia, 1938. 129.

⁸ L. a vers jegyzetét a kritikai kiadásban: ARANY János, *Kisebb költemények*. Bp. 1951. 630.

⁹ Pesti Divatlap 1844. 1. félév 24. sz. télelő 15; 174.

¹⁰ Ezeket és egyéb adatokat l.: *Magyar történeti bibliográfia*. Szerk. I. TÓTH Zoltán. Bp. 1950. 279. — Vö. még: FÜLÖP Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*.

és cserélődésének egyik legfontosabb helye, úgyszólván minden lírai és epikai műfaj elhangzott” — tartja a néprajzi irodalom;¹¹ hogy Petőfi „népdalai” (népies mūdalai) már ekkor felcsendültek a dunavecsei fonóházakban, terjedésüknek szinte megfoghatatlan gyorsaságára vall (feltehetően nem is megzenésítőktől szerzett, hanem alkalmas népi dallamok felhasználásával), hiszen alig gondolhatunk másra, mint néhány, alig egy évvel korábban írt dalára (*Hortobágyi kocsmárosné...*, *A szerelem, a szerelem...* vagy a *Kis furulyám szomorúfűz ága...*).¹²

Ezek a társas összejövetelek, vidám hangulatú közös foglalkozások tehát a népi kulturális hagyományok folytonosságának, nemzedékről-nemzedékre való átörökítésének biztosítása mellett a *magasabb és alsóbb művelődési szintek* közti kapcsolatot, az információk (hírek, emlékezések stb.) *kétirányú áramlását* is elősegítették, és — mint sok egyéb adat mellett a fent idézett vidéki levél is tanúsítja — hozzájárultak a népi Petőfi-kultusz kialakításához, fenntartásához, majd széles körű elterjedéséhez is. Említettük, hogy ez mélyről fakadó és őszinte, de nem a költő és életútja tüzetes ismeretén, hanem a népek hozzá fűződő érzelmein, rokonszenvén alapul, tehát *őszönös*: a hivatalos, felülről irányított Petőfi-kultusszal ellentétben inkább a költő elképzelt alakjához, mintsem eszméihez kapcsolódik. Főként *emlékezésekből* indul ki: ezek képviselik a nép Petőfi-tiszteletének legelemibb és legáltalánosabb megnyilvánulási módját. Alaprétegük a költő kortársainak, közvetlen személyi környezete tagjainak, ismerőseinek vagy ismerőinek közléseiből, vallomásaiból rakódik össze; ezek születésétől kezdve a segesvár-fehéregyházi csata lezajlásáig (amikor eltűnik szemünk elől) szinte egész életútját végigkísérik. Az emlékezésanyag tehát a Petőfi-életrajz fontos forrása, egyúttal azonban a kultusz terméke is: a költőt kedvelő nép a róla hallott emlékezéseket felkapja, megjegyzi és továbbadja, s ezek, miközben szájról-szájra terjednek (gyakran a sajtóba is eljutnak), a hegyi patakokban sdródó kavicsokként lecsiszolódnak: színes kis *történetekké*, *anekdotákká* kerekednek.¹³ (Egyik útja, lehetősége ez a Petőfi-kultusz továbbélésének.) A Petőfi-irodalom gyakran csak évekkel vagy több évtizeddel később, valamely helyi gyűjtőtől vagy újságírótól lejegyzett formájukban ismeri meg ezeket az emlékezés-adalékokat, amikor már esetről-esetre gondosan mérlegelnie kell, mit fogadhat el belőlük mint biográfiai tény s mit kell elvetnie mint a népi képzelet termékét. Erre a hatalmas anyagismeretet s a Petőfi-életrajz irodalmában való jártasságot igénylő aprólékos munkára vállalkozott Hatvany Lajos *Így élt Petőfi c.*, főként emlékezéseket tartalmazó, terjedelmes anyaggyűjtése lapalji jegyzeteiben és fejezetenkénti összefoglalásában. (1955–1957).¹⁴ E kiadványban (s későbbi javított kiadásában, 1967)¹⁵ nemcsak a népi fantázia működésének, az emlékezésanyagot is folklorizáló (alakító-megtoldó) erejének tanulságos példáival ismerkedhetünk meg, hanem az első emlékezők és az emlékezéseket továbbadók, írásbafoglalók különféle típusaival is. A kisebb-nagyobb torzulások, kikerekítések már az ő eredeti közléseikben megkezdődnek: vannak köztük rossz megfigyelők s még több az olyan közlő, aki elhalványult személyes emlékeit hallomásból vett vagy olvasott (esetleg kitalált) adatokkal egészíti ki; színre lépnek a dilettáns tollforgatók és a tudálékos „felfedezők” is, akiknek a költőre való emlékezés inkább csak ürügy vagy alkalom arra, hogy szerzőként fellépjenek. (Fontosabb szerephez jutnak majd e típusok a Petőfi-legendák képződésében.)

Bp. 1978. 30–35. („Olvasókörök” c. fejezet.)

¹¹ *Néprajzi Lezikon* 2. k. (Bp. 1979.) 202 – 203; KATONA Imre szócikke.

¹² L. e három vers jegyzeteit a feljebb id. új kritikai kiadásban: 1. k. (1973.) 373, 463, ill. 460.

¹³ Egyetlen, dilettáns kézre valló kiadásuk, BARÓTI Lajos gyűjtéséből: *Petőfi-adomák*. Bp. 1908. 160 l. (Petőfi-könyvtár 2.)

¹⁴ Bp., 1955–1957. 1–5. k.

¹⁵ Bp., 1967. 1–2. k. Változatlan új lenyomata: 1980.

Előfordulnak nyilvánvaló *ál-émlékezések* is, melyekről kimutatható, hogy nem valamely egykorú, közvetlen megfigyelés vagy későbbi kortársi közlés a forrásuk, hanem a költő egyik-másik életrajzi vonatkozású, a keletkezés helyén és környékén ismertté vált, vagy iskolában tanult, országszerte elterjedt, gyakran szavalt – idézett költeménye. Így a *Szeget szeggel*-ben elbeszélte gyümölcslopási kaland („Csábitólag kandikált a körte rám” stb.) úgyszólván mindenütt él mint helyi Petőfi-émlék, „ahol gyermek volt a költő és olvasták a verset”, csak a színhely és az ütlegetek osztó személy más és más – állapította meg Dienes András (1957)¹⁶ – ; tudni kell, hogy ez a vers *zsánerkép*, melynek szenvedő gyermekhőse maga (első személyben) panaszolja el esetét, de ez feltehetőleg nem a vers szerzőjével történt, s a néphagyományban sok változatban ismert.¹⁷ – Az ál-émlékezés másik, még meglehetősen példája a *Vizen c. dunavecsei* verssel kapcsolatos. Ebben a költő magát mutatja be, amint nagy lendülettel evez a Dunán, s közben arra gondol: vajon mit szólna apja és anyja, ha így látná? A (képzeletében) szájukba adott szavak egy-egy vonásra redukálva jellemzik a két szülőt: az anya első érzelmi reagálása a *féltés*: megretten, hogy fia vízbe fulladhat, az apáé a *harag*, hogy rongálja a ruháját. A merőben fiktív kép a dunavecseiek emlékezetében mint Petőfivel *megtörtént eset* kerül elénk: a költő csónakkal kiment a barátját a vízből; „Petőfit ezen bravourjáért – folytatja a feljegyző – sokan üdvözölték, csak a szerető édesanya intette őt: ne merjen többé ladikázni, mert megtörténhetik, hogy ő is a Dunába bukik. Atyja – minthogy ruhái a hajlodozásban jelentékeny sérüléseket szenvedtek – megdorgálta kedvenc időtöltéséért.”¹⁸ A két elbeszélés múlt század végi vagy még későbbi feljegyzésekben maradt fenn, amikor az emlékeket a költő korát követő *újabb generációk* őrizték és adták tovább.¹⁹

*

A századforduló körül már mélyen bent vagyunk a Petőfi alakja köré fonódó *legendák* szövevényében. Az egymásra következő emlékezés-változatokból gyakran elemezhető ki ezek képződésének folyamata: közvetlenül az emlékezések nyomában sarjadnak fel, más emlékekkel vegyülnek, mellékhatásokat növelnek, s egyre jobban eltávolodnak az életrajz hiteles tényeitől. A nép őstörténetes jellegzetes termékei: meg-megújuló bizonyítékai annak, hogy a többszöri nemzedék-váltás sem homályosíthatta el a rég letűnt költő emlékét: még a déd- és ükunokák tudatában is tovább szövednek az egykor róla hallott történetek. Ezek számát felbecsülni sem lehet. Különböző nehezen hozzáférhető helyeken: hírlapkötetekben, monográfiák, biográfiai tanulmányok lapalji jegyzeteiben, vidéki lapok vasárnapi számaiban s másutt bújnak meg; a Petőfi-életrajz kutatói, az egyes versek keletkezéstörténetének bűvárai mégis minduntalan beléjük botlanak. Bibliográfiájuk nincs, gyűjteményes kiadásuk is csak egyetlen egy jelent meg: az, amely Dienes András saját gyűjtését tartalmazza; ez a feljebb már idézett *A legendák Petőfije c. kötet* 34 előhelyről 123 feljegyzést foglal magában. Egy csepp a tengerben, s még a Dienestől gyűjtött anyagnak is csak egy töredéke vált benne hozzáférhetővé; mint egy helyütt említi, már az 1920–1930-as években „szekérderéknyi” Petőfi-legendát szedett össze és másolatott le; a gépirat végül 600 gépelt lapot tett ki²⁰ – , utóbb azonban, sajnos, elkallódott.

¹⁶ DIENES András, *A legendák Petőfije*. Bp. 1957. 65.

¹⁷ Vö. a vers jegyzetével a feljebb id. új kritikai kiadásban: 1. k. 410.

¹⁸ PÉCHY Imre, *Petőfi Duna-Vecsén*. Koszorú 1879. 2. k. 4. füz. 374. Újraközlése a fent id. új kritikai kiadásban, a vers jegyzetében: 2. k. 287.

¹⁹ Mint az ímént idéztem, Péchy cikke 1879-ben jelent meg, Dienes pedig 1955-ben gyűjtötte adatait (1. pl. feljebb id. műve 59, 62, 70. stb. lapján).

²⁰ DIENES, i. m. 9.

Sem a Petőfi-kutatók, sem folkloristáink nem figyeltek fel arra, hogy a nép, miközben évtizedeken, sőt több mint egy évszázadon át folyamatosan fenntartotta a költő emlékét, képzeletében újra meg újra felidézte alakját, sajátos új epikus műfajt hozott létre: az *írói legendát*, amely — legalább is a magyar irodalomban — szinte egyedül áll: olyan mértékben koncentrálódik Petőfi alakja körül, mintha mindenestül az ő kultusza termelte volna ki. Dienes gyűjtői tapasztalatai mindenesetre erre vallanak (bár a látszat bizonyára csal: hallani pl. Csokonai-, Kölcsey-legendákról stb. is): „... a Vas megyei Órség községeiben — írja Dienes — régi katonadalainkat kerestem és Petőfi-legendákat találtam...; Magyarcsanádon a nyomtalanult eltűnt Mária Teréza-kori marosi örvidék hagyományait próbáltam feljegyezni, és az emigrációba került Petőfi mondáit hallottam. A Bódva-völgyben — a bodollói egykori Fáy-birtokon — Fáy Andrásról szállongó anekdoták érdekelték: nem találtam, de újra találkoztam Petőfi árnyával. Szatmárcsékén sem Kölcseyről, hanem Petőfiről szóló emlékezést jegyeztem fel” stb.²¹

Az idézetben a „Petőfi-mondák” megnevezés is előfordul, ami mint tudományos terminus technicus helyénvalóbb lenne, mert a „legenda” szóhoz a hagyományos középkori vallásos képzeteket társítjuk, a szóban forgó műfaj hőse pedig újkori, világi, történeti személy. Hogy mégis ez a megjelölés honosodott meg, annak feltehetőleg az a magyarázata, hogy a szó köznyelvi jelentése kibővült, értelmező szótárunk szerint „kisebb-nagyobb közösség valamely — régebben élt — tagjának életével kapcsolatos, kiszínezett hagyomány, történet”, ill. általában „kitalált dolog, mendemonda, mese” jelentése is van²², s Petőfi nevével összekapcsolva annyira elterjedt már, hogy el kell fogadnunk mint szakkifejezést. E típus fontos megkülönböztető (más legendáktól ill. mondáktól elkülönítő) jegye, hogy terjedésében, a változatok kialakulásában a szájhagyomány mellett — az írni-olvasni tudás fokozatos térhódításával arányban — a *sajtó* is lényeges szerepet játszik; ezáltal a folyamat nagymértékben felgyorsul és egyre intenzívebbé válik. Képzelnék el például az alábbi sémát (sok, a múlt század utolsó évtizedeiben megtörtént, kimutatható, végigkövethető esetből vontam el; egy hasonló pedig a nem is nagyon távoli múltban, 1966-ban keltett országos feltűnést):²³ egy vidéki tollforgató ember hall és feljegyez egy népi emlékezést, mely a költő vitatott szülőhelyéről addig ismeretlen, meglepő új adatokat tartalmaz; esetleg egy levéltári aktacsomóban bukkan rá egy ilyen dokumentumra. Mint szennyezés vagy legalábbis érdekes leletet (amely valójában a kérdés körül tenyésző legendabokor korábban lap-pangott vagy viszonylag későn kifejlődött hajtása) *közlést* a helyi lapban; másnap már a fővárosi újságok is átveszik a közleményt, ezek révén meg hamarosan ország-szerte ismertté válik, s távoli vidékeken is *újra kezdheti szóbeli vándorlását*. Az emlékek, mondák, legendák továbbadásának hagyományos — feljebb említett — alkalmi (társas összejövetelek, munkafoglalkozások, családi — rokoni együttlétek stb.) közé új láncszemként kapcsolódik be a *szerkesztőségi szoba*, ahol a híryanagot válogatják s közlésre előkészítik. Merőben új tényező ebben a folyamatban a vidéki — falusi *gyűjtő és beküldő*, esetleg többé-kevésbé rendszeres *levelező* (ilyenek már az 1840-es években működnek egy-egy nagyobb vidéki városban), továbbá a *hírszerkesztő*, aki az anyagot hatásos címmel látja el, bevezeti, szükség esetén kommentálja. A beküldött szöveg tehát sok kézen megy át, amíg az olvasók tudomásul vehetik és tovább adhatják. Egy ilyen országos méretű körforgáshoz *lapok, újságírók, olvasók* és érdekes *témák* kellenek. A 19. század közepe táján már mindez rendelkezésre áll: a magyar hírlapirodalom az 1850 — 1860-as évek fordulójától kezdve szemmel láthatóan fellendül: a század negyvenes

²¹ *Uo.* 8–9.

²² *Értelmező szótár* 4. k. (Bp. 1961.) 650, l. a szó 4. és 5. jelentését.

²³ Dr. SZALVA Péter „szentesi okmánylelete”, hozzászólásokkal: *Kritika* 1966. 7. sz. 20 – 30.

éveiben és a forradalom idején kifejlődött olvasási kedv feléled, az előfizetők száma növekszik, ambíciózus tollforgatókban sincs hiány,²⁴ a hírvonatoknak pedig, kivált a kiegyezés utáni évtizedekben, mind gyakoribb tárgya Petőfi, kinek neve nemegyszer öles betűkkel a címdoldalon is megjelenik. A hatás ritkán marad el, az ilyen lap mindig kelendő: a közönség kíváncsi a költőre, minden róla szóló információért hálás, s tőle telhetően mindjárt el is újságolja.

A Petőfi-legenda tehát a „népmonda” műfajának olyan újabbkeletű fejleménye, amely szétfeszíti a folklór hagyományos kereteit: nemcsak szájról-szájra, hanem „lapról-lapra” is terjed, tehát a szöveg módosulásaiban a népi képzelet mellett egy bizonyos, kezdetleges, szerzői alakító szándék is szerepet játszik. A legenda szövegét már a beküldő is igyekszik tetszetős formába önteni, „irodalmiasítani”, a közlés előtt pedig „meghúzzák”, vagy szükség szerint átírják, s a leggyakrabban éppen csak ez a megjelent „végtermék” áll a kutató rendelkezésére (a beküldött kézirat nem marad fenn); szakszerűen gyűjtött, betűhív szövegek nincsenek (Dienes is egységesítette, a köznyelvi stílushoz igazította közléseit). Véleményem szerint a „folklór” fogalmát ki kell terjeszteni az írói legendákra is (az ebből következő elméleti és gyakorlati konzekvenciákkal). Sok érdekes eredménnyel kecsegtető tanulmányozásukat mindenekelőtt rendszeres gyűjtőmunkával kellene megalapozni, egyrészt a szóbeli gyűjtéssel, mely még ma is számottevő eredménnyel járhat, másrészt a sajtóbibliográfiai munka megszervezésével.

A kutatói tapasztalatok szerint roppant mennyiségű Petőfi-legendaanyag két nagy csoportra osztható: az egyik a költő életének *egy-egy nevezetesebb állomásaihoz*, fontosabb emlékhelyeihez, vagy, mint feljebb láttuk, egy-egy *verséhez* kapcsolódik, s főként eseménydús vándoréveit népesíti be olyan epizódokkal, melyekben felfedezhetők ugyan a biográfiai valóság bizonyos eltorzult elemei, egyébként azonban a népi (vagy primitív szerzői) képzelet naiv vagy szeszélyes játékát kell látnunk bennük. Gyakran húzódik meg mögöttük valamilyen *rejtély vagy homály*, melyre a költő sorsa iránt érdeklődő nép magyarázatot keresett, s ezt egy-egy legendás történetben fogalmazta meg. Nevezetes példája ennek az 1844. évi *Deák-pályám*, melyben Petőfi egyik (meg nem nevezett) hajdani professzoráról szólva így ír:

Egynek plane . . . no de minthogy
Szerelemhistória,
Talán jobb lesz in aeternum
Sub rosa maradnia.

Az elharapott célzás hátterére (a tudományos irodalomban) sosem derült fény, Selmeccen azonban évtizedek múlva a vers nyomán az a szóbeszéd terjedt el, hogy Petőfinek viszonya volt egyik selmecebányai tanára testvérhúgával, sőt ennek a kapcsolatnak „gyümölcséről” is kezdtek suttogni, s valaki a *Pesti Hírlap* 1907. évfolyamában feltette a kérdést: vajjon mi lett az ebből a viszonyból született gyermekkel? (A megnevezett tanár, Suhajda Lajos egyébként nem taníthatta Petőfit, mert csak később került Selmeccre, s húga nem is volt.)²⁵ Másik példa: 1845 júliusában a költő kunszentmiklósi hívei lakomát rendeztek tiszteletére; a lelkes vendéglátást *Búcsú Kunszentmiklóstól c.* költeményével hálálta meg. Ennek utolsó versszaka így szól:

Amott virít Szentmiklósnak
Egy rózsája . . .
Hej csak soha ne is néztem

²⁴ *A magyar sajtó története II/1. k. 1848–1867.* Bp. 1985.

²⁵ L. minderről az id. új kritikai kiadásban *A hűtelenhez és a Deák-pályám c.* vers jegyzetét: 1. k. 187, ill. 2. k. 297.

Volna rája!
Vagy ha már megbüvölt édes
Arculatja:
Hadd lennék én, aki ötöt,
Aki ötöt leszakasztja!

A városban később elkezdtek rebesgetni, hogy a költő „Szentmiklós rózsáján” a főjegyző leányát, Baky Krisztinát értette, akibe első látásra beleszeretett, s aztán többször meg is látogatott. A század vége felé már kiszínezett változatok alakultak ki erről a feltételezett vonzalomról, holott sosem bizonyosodott be, hogy az az udvarias gesztus, mellyel a város lakóitól búcsúzó versét a költő hatásosan lezárta, valóban a Baky-lánynak szólt-e: semmi nyoma nincs annak, hogy kapcsolatba lépett volna vele; már csak azért is teljesen valószínűtlen ez az elképzelés, mert Petőfi rövidesen a vers keletkezése után, 1845. augusztus első felében már Mednyánszky Bertának udvarolt s folyamatosan elárasztotta verseivel, melyeket az év őszén, a *Szerelmem gyöngyei* c. kötetben ki is adott.²⁶ — Legendák egész sora vagy bokrai keletkeztek az alábbi emlékhelyeken: Aszódon és környékén (diákkori szerelmeiről, sok változatban), Dunavécscén (érkezése körülményeiről, Nagy Zsuzsika iránti szerelméről, időtöltéseiről), Szalkszentmártonban (az egykori révkocsmáról, melyet a nevezetes „kis lak”-kal azonosítottak — tévesen), a Tisza felső folyása vidékén (*A Tisza* c. költemény keletkezési helyéről, a *Falu végén kurta kocsmá*-ban megénekelt esetről), Szabadszálláson (a költő követválasztási kudarcának körülményeiről) stb. stb.²⁷

A Petőfi-legendák másik nagy csoportja a *költő életének végpontjaihoz*: születéséhez és halálához kapcsolódik. A kutatónak az az (aligha túlzott) benyomása, hogy a közvélemény — s ennek nyomására maga a Petőfi-biográfia is — mindvégig több figyelmet szentelt e végpontoknak, mint az életrajz egyéb kérdéseinek együttléve. A két esemény hasonlólag egymáshoz abban, hogy végleges tisztázásukhoz hiányzik az ún. *per-döntő bizonyíték*. A kutatás, belátva, hogy ilyenek előkerülésére az idő előrehaladtával egyre kisebb az esély (úgyszólván mindennapos dolog ez a tudományos munkában), kialakította a maga megnyugtatóan igazolható álláspontját; ezzel lezártnak tekinti e kérdéseket, s lehetőleg kitér a meddő viták elől. A népi fantázia működésének azonban nem állhatja útját: a legendának (akárcsak a sziklán tenyesző mohának) egy hajszálnyi repedés is elég, hogy kicsírázzon benne, s tovaterjedjen.

A költőt a *maguk szülőttének valló városok* (főként Kiskőrös, Kiskunfélegyháza, Szabadszállás) vitája az 1850-es évek óta számtalanszor fellángolt, s a jelek arra mutatnak, hogy a hamu alatt ma is tovább izzik a parázs. A vita magvát maga a költő vetette el (akaratlanul) azzal, hogy míg 18–19 éves koráig különféle okmányaiba Kiskőröst írta vagy diktálta be szülőhelyeként, ettől kezdve következetesen kiskun-nak vallotta magát, tehát, mivel Kiskőrös nem tartozott a Kiskunsághoz, tényleges származását a hitelesebbnek érzett „szellemi születéshellyel” cserélte fel. Az érintett kiskun városok ez utóbbi vallomásokra és nyilatkozatokra s arra a körülményre hivatkozva, hogy a „kiskőrösi álláspontot” megalapozó anyakönyvi bejegyzés csak az ottani *keresztelést* bizonyítja, a legújabb időkig is makacs küzdelmet folytatnak (kiskun „vetélytársukkal” is) a „Petőfi szülővárosa” címért. Mindhárom közösség *hisz* a maga igazában, s ezt az évtizedek folyamán keletkezett és mély gyökeret eresztett legendák külön-külön „hitelesítik”. A legjellemzőbbek és legismertebbek egyike az a félegyházi változat, mely az apa téli utazását beszéli el a szilveszter éjjelén született, gondosan

²⁶ L. erről pl. FERENCZI Zoltán, *Petőfi életrajza*. 2. k. Bp. 1896. 152–156.

²⁷ Mindezekről Dienes ismételtelen id. *Legendák Petőfije* c. kiadványa, melynek anyagát a helynév-mutató (271.) szerint 34 helyen gyűjtötte, bőven szolgáltat adatokat.

bebugyolált csecsemővel Félegyházától az ötven kilométerre fekvő Kiskőrösig, hogy fiát evangélikus templomban kereszteltethesse meg (s mindjárt visszavigye anyjához). A félegyháziak arra is emlékeztek, hogy Petrovits melyik két lovát fogatta be az útra. Feljegyeztek egy olyan változatot is, mely szerint az apa a terhes asszonnyal ült fel a szekérre, s az útközben, a két város között hozta világra gyermekét.²⁸

*

Petőfi pályafutásának rejtélyei közül kétségtelenül *nyomtalan eltűnésének kérdése* foglalkoztatta leginkább és legtartósabban a nemzet közvéleményét. A „titkok titka” volt ez, s időről-időre végighullámozott az országon a mindenkit nyugtalanító kérdés: hősi halált halt-e, vagy túlélte a segesvári csatát s valahol búdosik? A nemzet sohasem kapott „végérvényes” választ erre a kérdésre: a költő nem adott életjelt, nem jelentkeztek a túlélést bizonyító vagy valószínűsítő, szavahihető tanúk, sosem kerültek elő ilyen adatok vagy dokumentumok sem. S bár Petőfi legközelebbi hozzátartozói, baráti körének tagjai és az életrajzírók már a költő eltűnését követő egy-két év múltán meg voltak győződve csatatéri haláláról,²⁹ a „nagy család”: a nemzet nem tudott belenyugodni abba, hogy legkedvesebb fia, a szabadság és szerelem dalnoka, a márciusi napok hőse nincs többé, s mivel ennek sem voltak kézzelfogható bizonyítékai, a végsőkig, makacsul reménykedett abban, hogy egyszer csak mégis felbukkan valahol. Minden e reménnyel összefüggésbe hozható emlékezés, híresztelés vagy feltevés futótűzként terjedt el az országban, akár Petőfi haláláról, akár életben maradásáról szólt. Az 1860-as évektől kezdve mind sűrűbben röppentek fel, nemegyszer a címdalalon, PETŐFI ÉL!-vagy PETŐFI ÉL? felirattal, efféle kósza hírek, melyeket aztán (előbb vagy utóbb) kevésbé feltűnő helyen a cáfolat vagy helyreigazítás követett.

Az első hullámban főként az 1849. évi erdélyi hadjáratban, Bem hadműveleteiben s a gyászos kimenetelű segesvári ütközetben résztvettek elevenítették föl a költőről őrzött emlékeiket. Pákh Albert, a *Vasárnapi Újság* szerkesztője, Petőfi egyik bizalmas barátja és író társa, 1860 októberében sorozatot indított erről szóló levelekből és nyilatkozatokból, melyet 40 levél közzététele után 1861-ben zárt le.³⁰ Közülük több közlemény jelentős mértékben hozzájárult a csata lefolyásának és a költő részvételének, eltűnése körülményeinek kiderítéséhez, sőt — Lengyel József székelykeresztúri felcser személyében — „koronatanú” is akadt a beküldők között. Legendás elemek már a sorozat több darabjába is beszűrődtek, de a legendaképződés „virágkorát” a század utolsó évtizedeire és a századforduló tájára tehetjük. Az 1900-as évek legelején óriási sajtóvisszhangja volt a székelykeresztúri „Petőfi-sírról”³¹, majd a balázsfalvi „Petőfi-koponyáról”³² érkezett híreknek. A mesterségesen, egészoldalal tudósításokkal szított hisztéria végére mindkét esetben az antropológiai vizsgálat és az elutasító szakvélemény tett pontot. A székelykeresztúri sírban talált és Pestre felküldött csontmaradványok egy aggastyánéinak bizonyultak, a helyi legenda azonban — a halálosan

²⁸ A születéshely körüli viták leggondosabb összefoglalása FEKETE Sándor életrajza 1. k. (Bp. 1973.) 3. fejezetében olvasható (23–26, részletes bibliográfiái utalásokkal).

²⁹ L. pl. Arany János közismert *Emlények* c. ciklusát, melyet először 1855-ben adott ki, az egykori bizalmas jóbarát, Orlai Petrics Soma véleményét (a *Vasárnapi Újság* 1861. 113. lapján alapos indokolás után azt írta, hogy a költő eleste felől „nincs semmi kétsége”); jegyezzük meg, hogy Szendrey Júlia, mint közismert, már 1850 júliusában újra férjhezment stb.

³⁰ Pákh a költő halálára vonatkozó adatok sorozatos közlését a *Vasárnapi Újság* 1860. okt. 14-i számában kezdte meg és 1861. márc. 14-én zárta le.

³¹ L. erről DIENES András *Petőfi a szabadságharcban* c. könyvét (Bp. 1958. 390.).

³² Erről az esetről l. FERENCZI Zoltán *Petőfi eltűnésének irodalma* c. i. m. 148–156; vö. még DIENES feljebb i. m. 388–389.

megsebesült és a segesvári csatát követő éjjel két huszártól odamenekített költőről — tovább élt, s él ma is. Petőfi csatateri halálának rengeteg variációján kívül (Dienes András legalább 100-ra becsülte a számukat) a túlélés különféle változataiban sem volt hiány; ezeket Dienes rendre számbaveszi és határozottan elutasítja *Petőfi a szabadságharcban* c. monográfiájában (1958).³³ Az egyik ilyen híresztelés szerint pl. a bécsi titkosrendőrök elől menekülő költő Belgrád környékén egy szerb pópánál mint harangozó rejtőzött el, s e foglalatosság mellett háborítatlanul írta verseit.³⁴ Móra Ferenc a hírt így kommentálta: „A Petőfi-legendákban kezdettől fogva sok a fantasztikum, de az mind olyan, amit vétek volna szétfoszlatni, mert a szeretet, a hit, a rajongás találta ki. Ez a fantasztikum azonban olyan vad, hogy még bosszúságra sem érdemes, nemhogy cáfolgatásra... Aki Petőfi Sándorból jámbor szerb sekrestyést tud csinálni s évtizedekig megelégedetten lóbáltatja vele a füstölőt a pápa háta mögött, annak a fantáziája előtt minden regénycsináló vegye le a kalapot...”³⁵

*

Móra kifakadása pontosan illik a *szibériai Petőfi legendájának* arra a 20. századi változatára is, amellyel — 1985. évi újjáéledése óta — a mai nemzedék is közvetlen közletről megismerkedhetett. Ennek kezdetei azonban az 1850-es évekig nyúlnak vissza: a hadifogolyként e távoli ázsiai területre vetődött költő fantomja 140 éve él szinte kiirthatatlanul a nemzet képzeletében.

A legkorábbi adatot P. Szathmáry Károly írónak köszönhetjük: 1860-ban a *Vasárnapi Újság* említett sorozatában megjelent emlékezése szerint 1849 augusztusában, amikor mint honvédtiszt Bem seregének maradványaival a déli határszélen tartózkodott, egy táborfűzi beszélgetés alkalmával hallotta „egy erdélyi közhonvéd”-től, hogy „Petőfit az oroszok elfogták és elszállították Szibériába”, egy másik meg ugyanakkor azt állította, hogy a költő „mint fogoly az orosz cár elé került, ki miután megtudta, hogy kivel van dolga, a nagy költőt gazdagon megjutalmazva, szabadon engedte.”³⁶ Mindkét adat a bámulatosan korán megindult legendaképződés bizonyítéka: nemcsak a „nagylelkű és bőkezű cár” motívuma utal erre (melynek ősforrása nyilván Koszciuszko lengyel szabadsághős életének ismert epizódja), hanem éppen Szibéria említése is: olyan eseteknek, hogy valaki a seregből orosz fogságba esett, elvben akadhettek tanúi, de hogy az illetőt „Szibériába szállították”, azt ehhez 1849 augusztusában csak a képzelet tehette hozzá. Jellemző egyébként az az emlékezőtől hangsúlyozott körülmény, hogy mindezt egyszerű közhonvédek terjesztették; a tisztok — jegyezte meg — július 31-e óta mit sem hallottak Petőfiről.

A szomszédos Oroszországtól mint minden forradalmi megmozdulás elfojtására kész nagyhatalomtól és a dekabrista mozgalom, a lengyel felkelések krónikájából nálunk is jól ismert szibériai száműzetéstől való rettegetés a reformkori és a forradalmi Magyarországon is megülte a lelkeket. Meggyőző dokumentuma ennek az a fantasztikus elbeszélés, amelyet Jókai 1848-ban írt és közölt az általa szerkesztett *Életképekben* „Három excollega Szibériában” cím alatt; ez afféle „kép a jövőből”, amikor a szerző elképzelése szerint az oroszoktól megszállott Magyarország már egy hatalmas szláv birodalom része, s a három lapszerkesztő, akikre a cím utal (ti. a satirikusan bemutatott Vahot Imre, Pálffy Albert és Nádaskay Lajos) szibériai száműzetésben él. Nem

³³ DIENES előbb i. m. 385–391, 555.

³⁴ DIENES, uo. 386. említi a belgrádi Vrema cikkét, melyben ezt a legendát ismertetik. Nálunk a Magyar Hírlap 1931. júl. 7-i száma közölte.

³⁵ MÓRA Ferenc írása „Segesvár után” címmel a Magyar Hírlap 1934. szept. 16-i számában jelent meg.

³⁶ Vasárnapi Újság 1860. dec. 30.; 649.

kell tehát meglepődnünk azon, hogy a költő feltételezett (de sosem bizonyított) fogságba eséséhez a székely honvéd mindjárt a szibériai száműzetést társította, s az erre utaló kószá híreknek utóbb a közvélemény is fenntartások nélkül hitelt adott, mintegy természetesnek véelve, hogy akit az oroszok fogságba ejtettek, arra ez a sors várt.

Bizonyára nem véletlen, hogy éppen az imént említett elbeszélés szerzője, Jókai — évekkel később — maga is e híresztelések hatása alá került, s hozzájárult a szibériai Petőfi-legenda meggyökereztetéséhez. Jóllehet 1856-ban még határozottan úgy nyilatkozott, hogy nem kételkedik többé Petőfi halálában („ha élne, mi tartóztathatná őt vissza, hogy legalább megszólaljon” — tette föl a kérdést a *Vasárnapi Újságban*)³⁷, sőt 1861-ben refrénes költeményben intette a „Petőfi-keresők”-et, hogy hagyjanak fel a hiábavaló fáradozással,³⁸ lapja, *A Hon* egyik 1867. évi tárcájában — „PETŐFI???” cím alatt — mégis arról panaszkodott, milyen nyomasztó lelki teherként nehezedik rá az az elképzelés, hogy egykori bizalmas barátja és küzdőtársa valami isten háta mögötti helyen, méltatlan körülmények között, mozgási szabadságától megfosztva és némaságra kárhóztatva sinylődik: „hátha mégis él! Senki sem látta elesni! Hátha elhurcolták orosz fogságba, elvitték ezer meg ezer versztnyire távol Szibéria belsejébe! Hátha ott siratja hazája sorsát Kamcsatka hómezőin? ... hátha nehéz, lassan emésztő munkában görnyed az urali ólombányák áldozatai között?”³⁹ 18 évvel a segesvári csata után a fogékonyabb olvasóközönséghez intézett kérdéssorozatával (mely a cikk sokszoros újraközlései révén országszerte elterjedt s később is újra meg újra elhangzott)⁴⁰ ösztönzést adott a legenda továbbfejlődéséhez: az urali vagy szibériai *ólobánya* — a lánca vert, nehéz munkára kényszerített költő szuggesztív képével — centrális magva volt. 1877-ben már egész sorozat állt össze az efféle híresztelésekből,⁴¹ Manasses Dániel (valódi nevén Pap János) időrendben már a negyedikként állt elő meséjével, mely minden hasonlót a háttérbe szorított: azt állította, hogy 1849-ben mint hadifoglyot kivitték az országból, majd besorozták az orosz hadseregbe, évekkel később pedig egy szibériai ólombányába az ott dolgozó Petőfi mellé osztották be tisztí szolgának. — Hamarosan leleplezték: kiderült, hogy hasonló családok miatt elítélt, börtönviselt szélhámós; sosem járt Oroszországban, s a költőt csak az arcképéről ismerte (éppen ezért választotta ki ezt olyan magabiztosan a hatósági kihallgatás alkalmával eléje terített férfi-arcmások közül). Tündöklése és bukása közt alig három hét telt el (1877. jún. 3-ától 20-áig),⁴² de az első kihallgatásáról megjelent, lelkendezve „tálalt” sajtóbeszámoló a reménykedő lelkekben zajos visszhangot keltettek: a szenzációs hír végigfutott az országon, s befészkelte magát a hiszékenyebb, írástudatlan vagy nem rendszeresen olvasó egyszerűbb emberek tudatába; a harsogó, nagybetűs címek sokáig megmaradtak emlékezetükben, no meg a hírhedt Szibéria neve is újabb nyomatékot kapott. Ahogy az évtizedek teltek-múltak, a szeretett költőjét makacsul *visszaváró* nép más magyarázatot már alig is adhatott Petőfi hallgatására, mint hogy ezen a titokzatos, ködösen távoli vidéken raboskodik, s onnan nem írhat, nem üzenhet. A „haza szabadságáért” szenvedő hős kitartó, áhítatos *hazavárosa* már-már a *Csaba-legendát* idézi emlékezetünkbe, mely a székelyek közt évszázadokon át élt, s éppen e várakozási motívummal egy, az ősi mítoszokban általánosan elterjedt hagyományhoz⁴³ kapcsolódik;

³⁷ *Uo.* 1856. 69.

³⁸ *Jókai Mór költeményei.* Bp. 1899. 8. (1861-es évszámmal.)

³⁹ *A Hon* 1867. máj. 26, a címoldalon.

⁴⁰ Jókai fölvette tárcáját *Virradóra* c. elbeszélés- és emlékezőgyűjteményébe (Pest, 1868. 2. k. 112–117.), aztán még legalább egy tucatszor megjelent különféle kötetekben, pl. a Nemzeti Kiadás 49. k.-ében (1896. 189–192.)

⁴¹ L. FERENCZI Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma* ismételt i. m. 66–70.

⁴² *Uo.* 70–82.

⁴³ L. GREXA Gyula, *A Csaba-monda és a székely hunhagyomány.* Bp. 1922. A „Csaba-királyfi” c.

— mintha csak egy hasonló, de valószínűtlenül „fiatal” magyar „visszavárási legenda” kicsírázásának lennének tanúi. Ezt a merésznek tűnő feltevést nemcsak a szibériai Petőfi-legenda minden józan megfontolással dacoló szívóssága támasztja alá, hanem az ugyancsak újkori Rákóczi- és Kossuth-mondakörrel kapcsolatos kutatási eredmények is: a „segítő hős visszavárási” mozzanata mindkettőben felbukkan, sőt jelentős szerepet játszik.⁴⁴

A századforduló táján a szibériai Petőfi-legenda végképp elszakadt a történeti alaptól, közte és a tudományos felfogás között tovább mélyült a szakadék; a Petőfi-irodalom legfeljebb „Petőfi-regék”-ről vett tudomást, s ezt is kelletlenül tette, mert a meddő viták, cáfolgatások kötelezettsége sok idejét és energiáját kötötte le.

Az első világháború éveit a legenda széles körű újjáéledésének, sőt továbbfejlődésének alkalmait teremtettké meg azzal, hogy távoli szibériai táborokba magyar hadifoglyok is tömegesen kerültek. Lakóik közül sokan visszaemlékeztek az egykor olvasott vagy szüleiktől–nagyszüleiktől hallott elbeszélésekre az 1849-ben odahurcolt Petőfiről (a hadifogoly-irodalom sok adata igazolja ezt),⁴⁵ meghatódtak attól a gondolattól, hogy a szeretett költő is ott, azon a zord, idegen vidéken szenvedett és túrt, akárcsak ők, s várta sok éven át — mindhiába — a szabadulást. Nemcsak a helyszín, hanem a hadifogoly-lét sajátos feltételei is (az összezártság, a nyomorúságos körülmények, a reménytelenül telő évek) kedveztek az újabb, mesészerű változatok kialakulásának. A költő emberi számítás szerint sem lehetett már életben (bár Dienes találkozott az 1916-ban még mindig egy szibériai kunyhóban tengődő, 93 éves Petőfi legendájával is)⁴⁶, s az egykori *Petőfi-keresők* helyébe a nem kevésbé rajongó *sírkutatók* léptek. A cirill-betűkkel s valamelyest az orosz nyelv elemeivel is megismerkedő hadifoglyok korhadttal temetői fejfák vagy kopott emlékkövek felirataiból a Petrovics nevet silabizálták ki, ami a költő eredeti családneve lévén (ezt minden, akár csak néhány elemi iskolai osztályt kijárt magyar tudta) különféle regényes kombinációkra, találgatásokra adott ösztönzést. A legenda tehát *folyamatosan tovább tenyészett*, miközben a hagyományos motívumokhoz (száműzetés, ólombányák, hómezők, megláncolt rabok stb.) újak kapcsolódtak, s a sajtóközlemények tanúsága szerint az 1920–1930-as években Szibériából hazaérkezett hadifoglyok révén itthon is újra elterjedt, — már mint a *szibériai Petőfi-sír legendája*. A költő korábbi sóvárgó hazavárásiát az a reménység váltotta fel, hogy ha földi maradványaira a távoli vidéken rábukkannak, hazaszállíthatják és szülőföldjében helyezhetik örök nyugalomra. Amikor tehát — az 1930-as évek végén — kialakult a legendának az a Svigel Ferenctől kieszelt és tollbamondott változata, amely Petrovics–Petőfi ázsiai sírjának *helyét* (a Bajkál-menti Iliszunszk — burját nevével Elüszun — helységet) megnevezi,⁴⁷ mindjárt fel is hangzott (Sándor József és mások szájából) a

fejezetben a nemzetközi monda-párhuzamokat sorra véve pl. a kelta–brit Arthur-monda halálosan megsebesült hős királyáról így ír: „Tündérnök jönnek érte bárkán, úgy viszik siratva magokkal az ő országukba, hol ... súlyos sebeinek gyógyulását reméli. De a nép nem hiszi, hogy valóban meghalt, az a hír terjedt el, hogy valahol, messze idegenben él és vissza fog jönni” stb., igen sok visszatérési, várakozási változat említésével.

⁴⁴ L. pl. FERENCZI Imre, *Történelem, szózhagyomány, mondahagyomány*. Ethnográfia, 1966. 49–69. A 65. lapon, Rákóczi visszatérésének sokáig élt reményével kapcsolatban így ír: „Az 1849-es bukás után keletkezett Kossuth- és Petőfi-legendakörben világos analógiákat láthatunk: visszavárták a szabadságharc vezérért, és nem hittek Petőfi halálában.”

⁴⁵ MARKOVICS Rodion nagysikerű könyvében, *A szibériai garnizon c. „kollektív riportregény”*-ben több utalás van a „szibériai Petőfira”, akit „nem engedtek haza az oroszok”. (L. pl. a bukaresti magyar nyelvű kiadásban — 1965. 186. —: „Itt hagyták a negyvennyolcas hősokeket. Itt hagyták Petőfi Sándort.”)

⁴⁶ L. DIENES András cikkét: *Magyar Ifjúság* 1960. szept. 10; 6.

⁴⁷ *Magyarság* 1940. aug. 4., szept. 4. Svigel egy Abonyi Ernő nevű újságírónak mondta tollba

nemzeti színű szőlőmunkákba csomagolt sürgető felhívás, hogy „Hozzuk haza Petőfit!”⁴⁸
A Svigel Ferenc-féle „felfedezés” (melyet Sándor József – kevéssé meggyőző módon – magának akart kisajátítani)⁴⁹, a Petőfi-Társaság folyóiratában közzétett megsemmisítő tudományos cáfolat⁵⁰ ellenére 1985 nyarán az idézett jelszóval együtt újjáéledt, s 1989-ben a rendkívüli érdeklődéssel kísért, nagy nyilvánosságot kapott barguzini sírfeltárási vezetés.

A legenda e 20. századi variánsának kialakulásáról részletesebben írtam *Petőfi szibériai legendájáról* c., 1990 januárjában megjelent cikkemben,⁵¹ az ásatás lefolyása és kudarca pedig közismert, ezért az alábbiakban – befejezésül – azoknak a tanulságoknak a levonására szorítkozom, amelyeket ez a legmakacsabb túlélési legenda-változat a *Petőfi-kultusz* kutatójának kínál.

A „szibériai Petőfi-láz” korántsem először szökött olyan magasra, mint 1985–1989 között (a legenda Kárpát-Ukrajna felőli beszivárgásától⁵² a Morvai Ferenctől szervezett ásatásokig): a közvélemény a múlt század hatvanas éveitől fogva többször is felbolydult a távoli földrészről érkezett híresztelések nyomán. Sőt, két ízben: előbb 1877-ben, a feljebb említett Manasses fellépése, 1940 őszén meg Svigel állítólagos „emlékezései”-nek és (hamisított) „dokumentumai”-nak közzététele után a sajtó már annak a követelésnek is hangot adott, hogy diplomáciai lépések történjenek a – nemzeti ügyé nővelt – kérdés tisztázása érdekében. (Erre, Manasses leleplezése, ill. az említett elutasító szakvélemény s Magyarország hadbalépése folytán egyik esetben sem került sor.)

Az a rendkívüli érdeklődés, amellyel a Svigel-féle verzió újra-felfedezését: a Bajkál-menti Petőfi-sír hírére a ma élő generációk fogadták, őszinte csodálkozással töltötte el a fenti előzmények ismerőit is, annak láttán, hogy a költő alakjából és költészetéből sugárzó vonzás az elmúlt fél század alatt sem gyengült: dacolt egy alapjában elhibázott, merev ideológiai és irodalomtörténeti értékrendszer negatív hatásaival is. A szibériai Petőfi-ügyben úgyszólván két nagy pártra szakadt az ország népe (a teljes közönyt tanúsítók száma meggyőződésünk szerint elhanyagolható): a „barguzini Petrovics–Petőfi-ben hívők és kételkedők taborára. Otthoni és munkahelyi beszélgetések során, a sajtó hasábjain, a rádió, a tévé nyilvánossága előtt és úton-útfélen mindkét fél hasonló szenvedélyességgel nyilatkozott, foglalt állást a kérdésről; a „Petőfi-titok” felderítését az egész nemzet ugyanolyan feszült figyelemmel kísérte, mint száz vagy ötven esztendővel ezelőtt. A sajtó konkrét bizonyítékait szolgáltatta ennek: miután az ásatási vállalkozás vezetője, Morvai Ferenc, 1989. július közepe táján ünnepélyesen bejelentette: „Megtaláltuk Petőfit!”⁵³ majd ugyanezt Kiszely István, az expedíció

emlékezését. Az első cikket az „iliszunski sír”-nak minden bizonnyal hamisított fényképével illusztrálta.

⁴⁸ SÁNDOR JÓZSEF, *Nemes Petőfi Sándor költőnk Szabadszálláson született és Szibériában halt el*. Bp. [1942.] 142–146.

⁴⁹ SÁNDOR előbb i. m. függelékében azt állította, hogy 1938-ban már készen volt könyvének kézírata, de kiadása nyomdai okokból késett. Előszavát 1938-ból keltezte. Mégis nyilvánvaló, hogy ő vette át Svigel 1940-ben közzétett adatait, s könyve „dokumentumait” is a Svigeléiről másolta.

⁵⁰ Koszorú 1941. 8. k. 1–23., Svigel állítólagos bizonyítékainak fénymásolatával.

⁵¹ JEL. Spirituális és kulturális folyóirat. Bp. 1990. 1. sz. 12–15.

⁵² V. V. Pahirja munkácsi lakos a Magyarország feljebb említett cikkei nyomán, melyekről azt hitte, hogy Magyarországon megfeledeztek róluk, a helyi szovjet ifjúsági lapban beszámolt arról a *felfedezésről*; cikkét nálunk magyar fordításban közölték: ezzel kezdődött az új vita a „szibériai Petőfiről”.

⁵³ A bejelentés a rádióban hangzott el, de a TASZSZ már júl. 18-án jelentette: Megtalálták Petőfi Sándor földi maradványait Barguzinban! (I. pl. Magyar Hírlap júl. 19; 7., Magyar Nemzet

antropológusa a költő eltűnésének 140. évfordulóján, az emlékezetes 1989. júl. 31-i sajtófogadáson részletes tudományos fejtegetések és az azonosítást alátámasztó érvek kíséretében nagy nyomatékkal megismételte,⁵⁴ a lapokban közzétett hírek, beszámolók, lelkendező hozzászólások, kétkedő vagy éppen elutasító vitacikkek, satirikus írások, glosszák stb. száma csak augusztus és szeptember folyamán már sok száza rúgott (400 után abbahagytuk a számlálást), tehát szinte áttekinthetetlené vált. Élénk és hasonlóan megosztott visszhangra találtak az e témáról rendezett tévé- és rádióműsorok is.

Ebben a hatalmas és diszsonáns kórusban feltűnően erős volt a „hívők” szólama. Nem tudok ennél jobb kifejezést arra a magabiztosságra, amellyel a barguzini expedíciót lelkesen támogató, hazafias misszióknak tekintő tömeg szószólói e kérdésről szóban és írásban nyilatkoztak. Megfigyelésem szerint a társadalom minden rétegéből jelentkeztek ilyenek, de számomra különösen meglepő volt, hogy magas képzettségű, a maguk szakterületén nagy tekintéllyel bíró értelmiségiek (orvosok, mérnökök, középiskolai és egyetemi tanárok stb.) közül milyen sokan adtak hitelt, szinte fenntartás nélkül, a szibériai Petőfiről szóló híreknek, s reagáltak ingerülten az elutasító vagy kételkedő állásfoglalásokra,⁵⁵ a satirikus vagy ironikus modorban írt ellenvéleményeket pedig (az ásatási terv értelmi szerzője helyett) magára a költőre vonatkoztatták, mintha Petőfit érte volna méltatlan, gúnyos támadás! Ilyen magatartást tanúsítottak a vállalkozás résztvevői is, ami végül is természetes és emberileg érthető. Mégis érdemes elgondolkozni azon, hogy felnőtt emberek népes csoportja, amelyben tudós szakértők, publikáló kutatók, újságírók, tehetséges fiatal szakemberek is voltak, vállalkozott egy ilyen — Verne regényes fantáziáját idéző — kalandos felfedező útra, anélkül, hogy komolyan feltették volna (magukban vagy a többiek előtt) a kérdést: kellő tudományos alappal bír-e ez az expedíció, vannak-e a kitűzött cél elérésének legalább minimális garanciái? A jelek szerint érdemben nem foglalkoztak ezzel az alapvető kérdéssel, hanem elindultak, átgondolt tudományos terv nélkül, egy ötven évvel ezelőtt meggyőzően megcáfolt, úgyszólván ízzé-porrá zúzott legenda „ujjmutatása” nyomán, „toronyiránt” a Bajkál-tó túlsó oldalára, s még csak nem is Ilizsunszk-Elüszunba, ahol a Svigeltől koholt történet szerint Petrovics-Petőfi élete utolsó éveit töltötte s eltemették⁵⁶ (ott ugyanis az előkészítő terepszemle alkalmával csak buddhista temetőt találtak), hanem az attól délkeleti irányban kb. 54 kilométerre fekvő Barguzinba, abba a kisvárosba, amelyben (ugyancsak Svigel meséje szerint)⁵⁷ a költő, miután egy ólombányából(!) sikerült megszöknie, békés polgárként először telepedett le. — Az anyagi érdekelttség, a kaland izgalma, az egzotikus vidék vonzása nem szolgálhat erre kielégítő magyarázatul; nyilván a nemzeti érdekűnek tűnő kutatóexpedícióban való részvétel remélt erkölcsi értéke nyomott a legtöbbit a latban: Petőfi földi maradványait visszaadni a nemzetnek, a magyar anyaföldnek — így érezhették — valóban nem

júl. 19; 6. stb.)

⁵⁴ DR. KISZELY István rádiótávíratának címe: *Petőfit találtuk meg!* Petőfi Népe (Kecskemét) 1989. júl. 24. — A sajtóbeszámolón azt fejtegette, hogy az azonosított „testi jegyek” nagy száma alapján 6 milliárd az 1-hez annak valószínűsége, hogy költőnk csontvázát tárták fel. L. pl. 168 óra, 1989. aug. 1.; 5. stb.

⁵⁵ Ilyen értelemben támadták e tanulmány szerzőjét az előbb említett sajtófogadáson. — A sajtóvisszhangra való utalásokat egyébként az adatok nagy mennyisége miatt általában mellőzni vagyok kénytelen.

⁵⁶ A Magyarország feljebb idézett 1940. évi cikkei szólnak erről.

⁵⁷ A tévé aug. 15-i „Stúdió '89” c. műsora keretében pl. Morvai Ferenc kijelentette, hogy „vagy ötven” ilyen „élősködő” tudós vonakodik elismerni vállalkozása sikerét és „a Petőfi” halmvainak ünnepélyes eltemetésére irányuló tervei megvalósítását. A „firkászok” kifejezés az említett júl. 31-i sajtófogadáson hangzott el, félreérthetetlenül az akadémikus tudósoknak címezve.

mindennapi cél és lehetőség! Tehát úgyszólván kézzelfogható annak a vonzerőnek a hatása, mely a szibériai legendát — a népi képzelet műveként — már a kezdet kezdetén csírájában létrehozta, kifejlesztette, fenntartotta, s a felszín alatt még a legutóbbi fél évszázad folyamán is tovább élte: íme, milyen sokan őrzik, ösztönösen, azt az előző generációktól átörökített „hitet”, hogy költőnket sosem engedték haza Szibériából, s a reményt, hogy ha már elődeink elmulasztották, végre mi megadhatjuk neki, hazai sírja mellett, az illő végtisztességet. Ez a feljebb „rejtélyes”-nek mondott erő tehát még ma is képes arra, hogy komoly felnőtt emberek józan gondolkozását megzavarja. További példák hosszú sorával lehetne ezt még szemléltetni (amerikai magyarok hazafias érzésekről, őszinte belső érdekeltiségről tanúskodó leveleivel, székelyföldi menekültek „bizalmas” közléseivel, a hazai sajtóvisszhang kuriózumaival, vidéki poéták alkalmi versezeteivel), de feleslegesnek tartom, mert az 1989 tavasza óta eltelt időszakban minden elfogulatlan érdeklődő meggyőződhetett arról, hogy mennyien kerültek — a társadalom minden rétegéből — az évszázados hagyomány, a hazakerülő „szent hamvak”, a nemzet „kollektív emlékezete” büvkörébe.

Neheztelhetünk-e hát azokra, akik ennek az ígézetnek a hatása alatt írnak, nyilatkoznak és cselekszenek, s válnak megszállottakká? Azért teszem fel ezt a kérdést, mert a barguzini ásatásokkal kapcsolatos viták során újra felütötte a fejét a Petőfi-legendák történetéből jól ismert *tudományellenesség*. Az expedíció szervezői, egyes tagjai és más „hívók” részéről az ország nyilvánossága előtt olyan állítások is elhangzottak, hogy „a tudósok” (akik nem egyszer „firkászok” minősítést kaptak), az úgynevezett „hivatalos álláspont” (?) védelmében, melytől státusuk, kényelmes és biztos egzisztenciájuk függ, az Akadémia támogatásával mesterséges akadályokat gördítenek annak útjába, hogy a magyar nép megtudja az igazságot Petőfiről⁵⁸ (volt, aki a „hazafias vállalkozás” ellen szerveződő „tudós maffiát” emlegetett):⁵⁹ azt a látszatot akarták kelteni, mintha Morvai vállalkozása (melynek üzleti jellegét és célkitűzését ő maga sem tagadta) a hazánkban érlelődő demokratizálási folyamat eredménye, a maradiság, a tudós vaskalaposág elleni harc diadala volna.⁶⁰ Mindez átlátszó politikai demagógia, mely megrágalmazza, alaptalan gyanúba keveri, méltóságában sérti a tudósokat, az Akadémiát s magát a tudományt — tehát *határozottan el kell utasítanunk*.

Ezt azért bocsátottam előre, mert ha a feljebb elmondottak értelmében, véleményem szerint, megértést, türelmet kell is tanúsítanunk a legendának e (korántsem megértő és türelmes) megszállottjai iránt, szükséges, hogy különbséget tegyünk a benne őszintén *hívók* és ezt a naív hitet cinikusan saját, *önös céljaikra* fordítók (nyerészkedők, szerencsevadászok, érvényesülni akarók, különféle ambícióikat kiélők és hasonlók) között. Az előbbieket — a bibliai szavak szerint — „nem tudják, mit cselekszenek”, az utóbbiak azonban mindig is tudatában voltak (tőlük telhetően leplezett) céljaiknak; ezt a szibériai legenda fejlődésmentének fenti vázlatos bemutatása is számos szemléletes példával illusztrálja. Bár „vegytiszta” képletek ritkán fordulnak elő, s a két csoport között aligha húzható éles határvonal, mindezt mégsem veszíthetjük szem elől, ha a legendák képződésének, továbbfejlődésének, terjedésének hátterét próbáljuk felderíteni, s arra vagyunk kíváncsiak, hogy a tényleges mozgató erők közül a vakhit vagy az — akár konkrét, akár átvitt értelmű — számítás jutott-e inkább érvényre.

⁵⁸ Morvai Ferenc e kijelentése a sajtóban többféle megfogalmazásban is felbukkan, l. pl. BORZÁK Tibor írását a Petőfi Népe 1989. aug. 30-i számában.

⁵⁹ Ezt a kifejezést használja a vállalkozásban résztvevő V. V. PAHIRJA egy munkácsi lapban közzétett cikkében: Kárpátontúli Ifjúság, 1990. febr. 10.; 12.

⁶⁰ Morvai Ferenc pl. a Mai Nap 1989. júl. 30-i száma szerint (7. l.) úgy fogalmazott, hogy „Az MSzMP megállapodott a szovjetekkel, hogy ezt elhallgatják” (ti. hogy 1176 magyar hadifogoly került 1849-ben Oroszországba) stb.

A tudomány természetesen nem lehet ellensége sem a legendának, sem a benne hívőknek (ahogy a népi képzelet egyéb rokon termékeinek — a mesének, mondának, anekdotának stb. — és terjesztőiknek sem), sőt a biográfia (s kivált az irodalmi életrajzírás), mint láthattuk, különösen érdekelt abban, hogy a *folklor-tudomány*, a Petőfi-kutatással együttműködve, a népmonda szóban forgó, mindeddig háttérbe szorult műfajának, a Petőfi-legendának, az eddiginél nagyobb figyelmet szenteljen; elméleti és gyakorlati segítségét, gazdag módszertani tapasztalatait nem nélkülözhetjük. Hasonlóan érdekelt mindebben a (nálunk éppen kibontakozó) *irodalmi kultusz-kutatás* is, mely az írói legendát mint a hazai irodalmi kultusz egyik jellegzetes produktumát nem hagyhatja ki vizsgálódásai köréből.

A Petőfi-biográfia — hosszú és változatos története során — gyakran került abba a helyzetbe, hogy legendás állításokkal, híresztelésekkel kellett, hiteles életrajzi tények, józan megfontolások és érvek alapján, vitába szállnia. Ezeket a vitákat általában a maga belső ügyeként kezelte és zárta le egy-egy tanulmány vagy monográfia valamelyik bekezdésében vagy lapalji jegyzetében; a legendákat pedig hagyta tovább tenyészni (terjedésüknek alig is vethetett volna gátat). Engedékenységekben azonban nem mehetett odáig, hogy például — ad absurdum víve a dolgot — a költő születéséért versengő városok *mindegyikének* igazat adjon; ilyen esetekben nem egyszer kényszerült nyílt állásfoglalásra. A legendában hívők agresszív fellépése miatt ma hasonló helyzet alakult ki, ezért jelentjük ki újra és határozottan azt a meggyőződésünket, hogy Petőfi a segesvár-fehéregyházi csata után, menekülés közben veszett el, tehát a „szibériai Petőfi-sír” minden történelmi alapot nélkülöző legenda, sőt a túlélési elképzeléseknek nemcsak legmakacsabb, hanem a valóságtól leginkább elrugaszkodott változata. Mindez nem úgynevezett „hivatalos álláspont”, melyhez tekintélyünk és egzisztenciális érdekeink védelmében makacsul ragaszkodunk (ennek feltételezését *mint rágalmat határozottan visszautasítjuk*), hanem több kutató-generáció közel másfél évszázada felhalmozódott tapasztalatai, fáradságos munkája nyomán megérlelt *kutatási eredmény*. Ez tények szilárd láncolatára támaszkodik, s csak újak, mindeddig ismeretlenek felbukkanása módosíthat rajta; ilyeneket azonban a szibériai legenda hívei sem korábban, sem ezúttal nem voltak képesek produkálni.

*

Végül, a szibériai Petőfi-legenda múltjának és jelenünkbe eső meglepő fejleményeinek áttekintése után próbáljunk egy pillantást vetni a „jövő”-jébe, mérlegelve fennmaradásának, továbbfejlődésének esélyeit. A Petőfi-Társaság szakkbizottsága, említett 1941. évi szakértői jelentésének befejező részében annak a véleményének adott kifejezést, hogy „ha most a Petőfi-Társaság hivatalos állásfoglalása után meg is áll egy időre [Petőfi] felejthetetlen alakja körül a mondataképződés, egy újabb évforduló vagy ünnepi alkalom ismét feleleveníti emlékét, megtermékenyíti a népi képzeletet.” A jóslat közel félévszázad múltán beteljesült, s a barguzini Petőfi-legenda máris újabb elemekkel bővült, pl. azzal, hogy költőnk jó barátságot kötött a Barguzinban élt száműzött dekabrista forradalmárral, M. K. Kjuhelbekkerrel; hogy az ottani postamester lányát vette feleségül; hogy azonos azzal a „titokzatos idegennel”, aki agglegény volt és szeretett horgászni stb., stb. Mégsem merek a fenti példát követve jóslásokba bocsátkozni, mert rohamosan változó világunkban ez felelőtlenség volna. Annyit azonban mindenesetre le kívánok szögezni, hogy a barguzini expedíció kudarca korántsem jelent végső *leszámolást* egy téves elképzeléssel: mindössze *egyetlen egy csontvázról* bizonyosodott be, hogy nem a Petőfié: ez Morvaiék „hazafias missziójának” „tudományos eredménye”. A nagymúltú, mély gyökeret eresztett, szívós legenda — miután kiheveri azt az átmeneti sokkot, ami a vállalkozás látványos és sokakat kijózanító kudarcával érte — könnyedén túlteheti magát ezen a jelentéktelen botlásán, hiszen van még legendó

feltáratlan sír Szibériában (vagy másutt a földkerekségen), amelyhez reményeit kötheti. Hogy vak törvényének engedelmeskedve, merre tart, nem számíthatjuk ki, s nem is állhatjuk útját.

Vagy tán mégsem egészen így van? ...

Feljebb idéztük Móra Ferenc felháborodott véleményét egy rosszízú, a költő emlékéhez méltatlan legendáról, s megjegyeztük, hogy a szibériai sem különb annál. Az említett *kétkedők* 1988–1989 folyamán kialakult népes táborában számosan szólaltak fel a nyilvánosság előtt olyanok, akik magát a szívükben, tudatukban *elevenen élő Petőfit*, összes költeményeit, egész életművét igazolt erkölcsi eszményeit hívták tanúul annak a barguzini A. Sz. Petrovicznak ellenében, aki felvéve eredeti szláv családnevét, éveken át békés cári alattvalóként, helyzetével megalkuvó polgárként éldegélt, kereskedett, gazdálkodott, családot alapított, megfedkezve hazájáról, otthon hagyott feleségéről, kisfiáról, „szentséges elveiről”, forradalmi esküjéről, sőt magáról a költészetéről is. Az ilyen mélyről a legenda történetében először felhangzó tiltakozás annak széles körű felismeréséről tanúskodik, hogy ez az A. Sz. Petrovics nem lehet azonos azzal a Petőfivel, akit a nemzet a *mű nyomán* a szívébe zárt, s hogy a legenda mint a Petőfi-kultusz egyik makacs megnyilvánulása *szembefordult* eredeti céljával: úgy tartja fenn a költő emlékét, hogy egyúttal be is szennyezi azt. Elmondtuk, hogy ez a mehökkentő fordulat első világháborús szibériai hadifogoly-táborokban következett be; szóltunk arról, hogy Petőfi neve a távoli haza, a szeretett táj, az elhagyott otthon és családi tűzhely képeit idézte fel a szabadulást sóvárgó, a hazatérésben reménykedő foglyok emlékezetében; a hosszú, sötét őszi és téli estéken jól esett a költőről beszélgetni, verseit mondogatni. Szívesen adtak hitelt annak a hagyományos elképzelésnek, hogy valamikor maga Petőfi is ezen a rideg vidéken raboskodott, s hősi magatartása, helytállása miatt az ő sorsukban osztozott; olyanok is akadtak köztük, akik verseket írtak a nevében, megpróbálva írását és kézjegyét utánózni, a kéziratot hamis keltezéssel látták el, mintha vagy hatvan évi lappangás után került volna elő.⁶¹ Az illúzió erősítésére alkalmas játék, unaloműző időtöltés volt ez is. Ez az üdvös szerepe igazolhatja, becsessé teheti szemünkben a szibériai Petőfi-legendának ezt a 20. századi variánsát. Aktualitása azonban már rég a múlté, csak a fiúk-unokák emlékezetében él. A Sz. Petrovics száználmas figuráját — mint makacs tradíció — ez az elmosódott emlék tartja fenn; a nemzet számára már semmiféle értékkel nem bír. Hogy ezt újabban annyian felismerték és hangoztatták, csillantja fel azt a reményt, hogy lassacskán talán mégis megszabadulhatunk — ha nem is a szibériai Petőfi-legendától, de legalább ettől a végtelenen elfajult, torz változatától. E folyamat befolyásolásának, meggyorsításának véleményem szerint egyetlen lehetősége van: egy igazabb, mélyebb és teljesebb Petőfi-tisztelet kialakítása és szélesebb körű elterjesztése: a „szent csontok” felfedezésének vágyát csak a *mű felfedezése* olthatja ki.

⁶¹ L. DIENES i. cikkét: Magyar Ifjúság 1960. (a kézirat fénymásolatával; keltezése: Vengerszko-Szelo, 1851. május 20.)